

**ПЕРЕДУМОВИ І ФОРМИ СИСТЕМИ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПУБЛІЧНОЇ
ВЛАДИ В СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІЙ ТЕОРІЇ**

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 1(40), с. 80–84

Досліджуються сучасні підходи до визначення поняття демократії, які аналізуються крізь призму теорії “сильної демократії”. Особлива увага надається обґрунтуванню ролі та значущості конкретних правових інститутів у постанні та функціонуванні сучасної держави демократичного типу.

Визначення загальною метою державного і суспільного розвитку України побудову сучасної демократичної держави і громадянського суспільства передбачає не просто чітке усвідомлення системи конкретних мір та заходів, які мають бути реалізовані на цьому шляху, а й загальне знання тих моделей демократичної організації і функціонування публічної сфери, які наразі утворюють основи сучасного теоретичного розуміння феномену демократії [1]. З цього погляду, намагаючись відповісти на критику щодо доцільності і необхідності впровадження процесів подальшого реформування Української держави в напрямі розбудови демократичної системи врядування, а також з метою більш повного і всебічного визначення окремих аспектів сучасної демократичної теорії, необхідно піддати всебічному дослідженню ті концептуальні моделі демократії, які наразі дискутуються в сучасній юридичній науці.

Однією з найчастіше обговорюваних та широко розповсюджених моделей концептуального аналізу демократичної влади є теорія сильної демократії, в основі якої лежить визнання принципової відмінності між тим, що описується поняттям “сильна демократія” та всіма іншими типами демократії. Проте, перш ніж починати висвітлювати теорію сильної демократії, необхід-

но визначити ті умови, які в цілому дають можливість говорити про наявність демократичного політичного життя чи конституювання сфери політичного. Всього таких умов є сім. Першою і найважливішою з них є те, що демократична політика — це завжди діяльність. Тобто вона означає обов’язкову наявність політичних дій. Тому, як тлумачення політики загалом, так і такої форми політичного устрою, як демократія (демократична влада), передбачає те, що кожна окрема особа постійно діє у двох режимах: вона водночас є об’єктом політики і її активним суб’єктом. При цьому ступінь демократичності державної влади визначається тим, наскільки політика робиться самими громадянами, а не кимось для них. Іншими словами, основною чеснотою громадян, яка уможливує існування такої системи організації державної влади, як демократія, є активність, чи воля до політичної діяльності, що ґрунтується на механізмах загальної політичної участі, відданості основним правовим цінностям і відчутті відповідальності за свою діяльність. Така політична діяльність може набувати найрізноманітніших форм: від участі, скажімо, у чергових виборах до органів місцевого самоврядування і до прямих масових виступів проти тих чи інших політичних рі-

шень та процесів. Значною мірою коливання спектру цих форм політичної участі обумовлюється ступенем зрілості самої демократії, тобто рівнем розвитку правової та політичної культури, специфікою політико-правової свідомості, вкоріненістю демократичних правових та політичних традицій тощо. Однак навіть і в тому випадку, коли ми порівнюємо усталені демократичні системи з перехідними політичними системами, ми все одно відзначаємо необхідність обов'язкової наявності дієвої участі громадян у процесі здійснення політичної влади.

Другою умовою виникнення демократичного політичного простору є те, що можна описати поняттям публічності. У контексті чого є надзвичайно цікавим його аналіз двох підходів до тлумачення генезису політики. З одного боку, це розуміння окремих індивідів як атомарних істот, які в процесі зіткнення один з одним укладають своєрідну правову угоду щодо встановлення того чи іншого типу державного устрою та тієї чи іншої форми правління. З другого боку, це концепція колективного способу управління державою. У першому випадку маємо справу зі звичайною ідеалізацією політико-правових процесів, коли як право, так і політика виводяться, так би мовити, з нічого. У другому ж випадку йдеться про широко розповсюджений міф колективізму чи корпоративізму, коли за інтересами абстрактної спільноти повністю зникає будь-яка індивідуальність, а разом з нею і всі прояви сфери приватного, які є основою того, що позначається поняттям громадянського суспільства. Таким чином, демократична влада це своєрідний середній шлях між індивідуалістським розумінням політики та її колективістською інтерпретацією. Цей шлях дає можливість примирити як тезу Дж. Д'юї про конституювання публічної політики руками окремих громадян, так і положення про необхідність постійного узгодження індивідуальних цілей, цінностей та пріоритетів з загальносуспільними інтересами. Тобто базовою умовою формування демократичної влади є утворення громадянського суспільства, що складається з політично свідомих громадян,

які є одночасно вільними у своєму індивідуальному виборі та відчувають відповідальність за збереження спільноти [2].

Третім чинником формування демократичної політики і умовою виникнення феномену сильної демократії є те, що можна описати поняттям “необхідність”. Це, з одного боку, об'єктивно витлумачена суспільством потреба в тому, щоб усі громадяни брали участь у процесах здійснення державної влади і формуванні державної політики, а з другого боку — суб'єктивно усвідомлена необхідність громадян не відсторонюватися від політичних процесів і всіляко протистояти виникненню соціально-політичної апатії. Інакше кажучи, для того аби політична система, і безпосередньо така її складова, як державна влада, були і залишалися демократичними, необхідно намагатися уникнути безпечної політичної невинності, що породжується ліберальною спробою перекласти всю відповідальність за процес політико-правового розвитку на історичні закони. Фактично таким чином витлумачена необхідність може бути представлена як результат поєднання політичної активності та соціальної відповідальності.

Наступна, четверта умова тісно пов'язана з “необхідністю” і певною мірою виступає нічим іншим як логічним політико-правовим продовженням теорії демократичної політичної участі. Цією четвертою умовою є вибір, який передбачає, що усвідомлюючи необхідність участі в політичному житті держави, кожен громадянин зберігає за собою право усвідомленого та вільного вибору з метою досягнення загального суспільного консенсусу. На перший погляд може здатися, що подібна вимога вибору значною мірою протистоїть як принципу публічності, так і принципу необхідності. Однак, насправді це протистояння є лише результатом поверхового розуміння сутності функціонування демократичних політико-правових механізмів. Справа в тому, що саме поняття суспільного консенсусу поза існуванням інститутів вільного волевиявлення просто втрачає будь-який сенс, адже сила демократії полягає саме в тому, що цілі

суспільно-політичного розвитку визначаються не лише спільно, а й насамперед вільно. Тобто кожен громадянин виконує свої суспільні обов'язки і дотримується певних правових норм не стільки через страх перед можливим покаранням, скільки виходячи з того, що він сам брав участь у розробці та прийнятті цих норм та орієнтирів. Звичайно, що зазначений елемент свободи вибору може внести і певну непередбачуваність у функціонування демократичної влади, за що, до речі, демократію критикували ще за античних часів. Але саме можливість вільно обирати формує підстави для реалізації демократичної участі у здійсненні влади.

Проте, очевидно, що повністю ігнорувати аргумент щодо непередбачуваності демократії було б некоректно. Тому, намагаючись пояснити специфіку демократичного типу політико-правової організації, слід визначити її п'ять умов. Цією умовою є розумність. З одного боку, як це впливає з двох останніх умов, кожен акт вибору завжди несе на собі відбиток індивідуальності — можна голосувати за будь-якого кандидата на ту чи іншу посаду, за будь-яку пропозицію, вчиняти будь-які дії, якщо вони відповідають діючому законодавству тощо. У цьому сенсі демократичні інститути ніколи не дають стовідсоткової впевненості в результаті. Але, з другого боку, будь-яка демократична дія завжди ґрунтується на певних підставах, чи, як пише Ч. Андерсон, кожен акт волевиявлення має бути раціонально аргументованим, мати своє раціональне пояснення [3].

Шостою властивістю й водночас умовою демократичної політики є наявність конфлікту. Проте, з цим поняттям слід поводитися дуже обережно. Справа в тому, що під конфліктом він розуміє не стільки протистояння різних політичних сил, скільки наявність гетерогенної політичної спільноти, чи суспільства, в якому присутні різні ціннісні орієнтації. У цьому сенсі політико-правова теорія сильної демократії принципово протистоїть як концепціям плюралістичної демократії, так і концепціям ліберальної демократії. Для перших з них дослідження конфлікту завжди передбачає його розгляд лише як ста-

дії до загального консенсусу. Тобто визнаючи конфлікт, плюралістичні теорії демократії, тим не менш, тлумачать його лише як аномальне явище. Для ліберальних концепцій демократії стан конфліктності в державі і суспільстві є принципово не розв'язуваним. Тому основоположною метою, у першому випадку, є розв'язання конфлікту, а в другому — його можлива мінімізація. На відміну від цього, для концепції сильної демократії метою конфлікту є трансформація: відповіддю на ту чи іншу конфліктну ситуацію є зміна чи реформування певних суспільних відносин, разом з якими змінюється чи трансформується і сам конфлікт.

Останньою, сьомою умовою існування демократичного політичного простору є наявність спільних для всього суспільства (мається на увазі громадянське суспільство) і держави цінностей. При чому, саме під впливом цих цінностей і здійснюються всі акти політичного вибору та політичної участі. На перший погляд може здатися, що ця сьома умова є не що інше, як перетлумачення загальноновизнаної тези про необхідність співпраці між державою та громадянським суспільством на основі тих чи інших принципів, що визнаються двома сторонами. Насправді відбувається зв'язок останньої умови з першою (публічність). При цьому він пропонує розрізнити три види політичної взаємодії, які властиві різним типам демократичної організації: політика обміну, політика торгу та політика трансформації [2, 136–138]. Перша з них означає досягнення суспільного консенсусу на підставі визначення певної кількості найпоширеніших у суспільстві цінностей, які розподіляються по мірі їх популярності і реалізуються окремими соціальними групами при укладенні своєрідної угоди невторчання. Таке тлумачення процесів розвитку політичної системи жодною мірою не передбачає необхідності існування спільних для держави та громадянського суспільства цінностей. Або точніше, усі ці спільні цінності можуть бути зведені до однієї — більш-менш стабільна суспільно-політична рівновага. Другий тип взаємодії представляє більш жорстку модель. Він пе-

редбачає реалізацію лише одного комплексу цінностей, які, щоправда, можуть видозмінюватися під впливом інших політичних сил. Однак у цьому випадку зміна державної влади автоматично призводить і до зміни ціннісних орієнтацій. Спільним між щойно зазначеними видами політичної взаємодії є те, що і в першому і в другому випадку легітимація цінностей відбувається як наслідок політичного процесу. Стосовно ж політики трансформації як ознаки сильної демократії, то її специфічною рисою є те, що сам політичний процес розвивається під впливом базових цінностей визнаних як громадянським суспільством, так і державою. Тобто, на відміну від моделі М. Уолцера, проблема, яку вирішує сильна демократія, полягає не стільки в тому, як примирити загальне право та індивідуальну позицію, скільки в тому, як досягти правильної позиції.

Загалом можна виділити дві основних форми демократії: репрезентативну та пряму. Перша з них може бути реалізована за допомогою застосування трьох моделей: авторитарної демократії, юридичної демократії та плюралістичної демократії, а друга – двох моделей: унітарної демократії та сильної демократії.

Модель авторитарної демократії передбачає концентрацію влади в руках централізованої групи виконавчих структур, які керуються у своїй діяльності насамперед принципами безпеки та порядку. Основою авторитарної демократії виступає те, що можна позначити поняттям диференційованого громадянства. При цьому, всі органи державної влади проводять активну політику, а суспільство розглядається як сукупність окремих індивідів, які мають спільний для всіх громадянський інтерес, відомий державним органам влади. Серед найважливіших ознак авторитарної демократії слід назвати такі: а) це найбільш егалітарна з усіх моделей демократії; б) державна влада завжди намагається зайняти гегемонічне становище щодо громадянського суспільства в цілому та його окремих інститутів; в) для цієї моделі демократії характерна звужена інтерпретація громадської участі, яка зазвичай

розглядається лише як механізм вибору тієї чи іншої політичної еліти; г) для цієї моделі демократії гідність окремих політиків часто перевищує значення громадської активності в політичному житті, що ставить цю форму здійснення влади в найбільшу залежність від особистих чи суб'єктивних властивостей політичних лідерів.

Модель юридичної демократії характеризується домінуванням арбітражних та захисних функцій, які здійснюються представницькою, але незалежною судовою владою шляхом непрямого впливу на органи державної влади завдяки правовому контролю над їх діяльністю. Одним з перших це поняття юридичної свободи та юридичної демократії застосував Ф. Ньюман, який описав таку модель співіснування держави і громадянського суспільства, коли опосередковувачими повноваженнями щодо взаємодії цих двох інститутів наділяється судова влада. На відміну від авторитарної демократії, за умов юридичної демократії, влада хоча і є централізованою, але значно більш обмеженою у своїх повноваженнях, а сама судова діяльність часто набуває форми законотворчості. Найвищими цінностями цієї форми демократії виступають: конституціоналізм, права людини та верховенство закону.

Плюралістична демократія визначається як спосіб розв'язання суспільно-політичних конфліктів шляхом боротьби різноманітних цінностей на політичному ринку за наявності спеціальних владних інститутів, які мають повноваження нагляду за дотриманням досягнутих суспільних угод. Основною цінністю плюралістичної демократії є свобода, яка передбачає існування великої кількості політично активних громадян, громадських організацій, груп інтересів, політичних партій тощо, завдяки яким відбувається постійне артикулювання суспільних інтересів та пріоритетів. Серед усіх трьох моделей репрезентативної демократії плюралістична демократія характеризується найвищим рівнем свободи окремих громадян і найнижчим рівнем централізації. Її інституційною основою виступає законодавча влада, яка уособлює собою розмаїття та плюралізм

політичних орієнтацій громадянського суспільства.

Проте, незважаючи на перелічені відмінності, всі зазначені форми репрезентативної демократії мають майже одні й ті самі недоліки. У найзагальнішому вигляді ці недоліки можуть бути виражені таким чином. По-перше, репрезентативна модель зменшує ступінь громадської відповідальності. Тобто делегуючи владні повноваження тим чи іншим державним інститутам, громадяни, так би мовити, відмовляються від своєї власної відповідальності за процес реалізації державної влади і відбувається те, що наразі часто позначається поняттям “крадіжки відповідальності”. По-друге, основним елементом політичної участі репрезентативної форми демократичної влади є вибори, в результаті чого кожен громадянин отримує реальну можливість вплинути на державну владу лише в той момент, коли він кидає свій виборчий бюлетень в урну для голосування [2, 145]. І, нарешті, по-третє, репрезентативна демократія перетворює реальну свободу, рівність та справедливість лише на формальні принципи.

Четвертою формою організації демократичної влади є унітарна демократія. В її основі лежить ідея загальних цінностей, які визнаються усіма без винятку членами суспільства, в результаті чого останнє виступає як єдиний і гомогенний організм. Ця модель демократії забезпечує доволі високий ступінь рівності для всіх громадян. Однак подібна рівність може дуже легко перетворитися на одну з недемократичних форм колективізму з властивими для нього тенденціями до державного монізму і соціального конформізму. Подібна загроза посилюється ще й через те, що для унітарної демократії власти-

вий високий рівень централізації влади. По суті, ця форма демократії є найслабшою і найгіршою, оскільки до всіх недоліків репрезентативної демократії вона додає ще й загрозу трансформації демократії на авторитаризм.

Останньою моделлю демократії є сильна демократія, з якою, на переконання багатьох сучасних теоретиків, пов'язується майбутнє демократії [2, 150]. В основі організації державної влади за сильної демократії лежить ідея громадського самоврядування, яке значно обмежує репрезентативні інститути, що здійснюють управління від імені громадян.

Таким чином, формулюючи загальні висновки, можемо зафіксувати такі положення. Закріпивши на конституційному рівні, що Україна є демократичною державою, було зроблено лише перший крок у напрямі до розбудови демократичної політичної системи та демократичної системи державної влади, оскільки подальша реалізація державотворчих процесів передбачає не лише апеляцію до загального поняття демократії, а й визначення тієї конкретної моделі демократії, яку ми прагнемо врешті отримати.

Література

1. Головатий С. Тріада європейських цінностей — верховенство права, демократія, права людини — як основа українського конституційного ладу (частина друга: демократія) / С. Головатий // Право України. — 2013. — № 8. — С. 14–15.
2. Barber B. R. Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age / B. R. Barber. — Berkeley: University of California Press, 1984. — P. 133.
3. Anderson C. The place of principles in policy analysis / C. Anderson // American Political Science Review. — 1979. — № 3. — P. 721–722.

Визначено передумови формування демократичного публічного простору, а також схарактеризовано основні типи демократичного державного управління, які випливають з моделі “сильної демократії”.

Определены предпосылки формирования демократического публичного пространства, а также охарактеризованы основные типы демократического государственного управления, вытекающие из модели “сильной демократии”

The prerequisites of a democratic public space are defined, and the main types of democratic governance arising from the model of “strong democracy” are shown..

Надійшла 30 жовтня 2013 р.